

EEN NIEUWE VISIE OP DE VERZUILING

E. KAREL

Siep Stuurman, *Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat; aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland.*

(SUN,Nijmegen,1983) Diss. nov. 1983 Groningen.

‘Zo is dan de merkwaardige, alle buitenlandse geloofsgenoten opvallende, niet zelden met enige ironie gecommentarieerde gemeenschap ontstaan, binnen welke grenzen men niet alleen in politieke partijdiscipline zijn stem uitbrengt, op een katholieke krant, een katholiek damesmodeblad, een katholieke illustratie en een katholiek jeugdblaadje geabonneerd is, zijn kinderen van de kleuterschool tot de universiteit louter katholiek onderwijs doet genieten, maar ook in katholiek verband naar de radio luistert, op reis gaat, zijn leven verzekert, de kunst, de wetenschap en de sport beoefent.’

Aldus schetste de katholieke historicus L.J. Rogier begin jaren vijftig de katholieke gemeenschap in Nederland. Een zelfde beschrijving zou men kunnen geven van het protestantse deel van de Nederlandse samenleving en eventueel ook – maar daar lopen de meningen over uiteen – van de sociaal-demokraten. Tegenwoordig wordt dit verschijnsel aangeduid met zuil en de gevolgen daarvan met verzuiling.

Zuilen en verzuiling vormen samen één van de thema's in Siep Stuurmans boek *Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat*, waarmee hij in november 1983 promoveerde aan de R.U. Groningen.

‘In de Nederlandse geschiedschrijving, de sociale wetenschappen en het politiek spraakgebruik is de *verzuiling* een bijna vanzelfsprekend begrip geworden. Met een verwijzing naar de verzuiling duidt men gewoonlijk het eigene en kenmerkende van de Nederlandse politieke geschiedenis aan. Een heldere omschrijving van het begrip ‘verzuiling’ wordt lang niet altijd gegeven. Het is één van die woorden waarbij stilzwijgend wordt verondersteld dat iedereen wel ‘weet’ wat er mee bedoeld wordt.’

Met bovenstaande alinea opent Stuurman zijn boek. Hij vervolgt zijn betoog met een verwijzing naar het gegeven, dat verzuiling vaak dient ter verklaring van de

politieke stabiliteit in Nederland gedurende de jaren 1917–1965. 'Niet de verzuiling verklaart de stabiliteit, maar de verzuiling dient in de eerste plaats zelf verklaard te worden', meent Stuurman. Daarmee duidt hij kernachtig aan, wat hij in zijn dissertatie uitwerkt: het zoeken naar de oorzaken van de verzuiling en het afzetten tegen de stabiliteitsthese.

MARXISME, PATRIARCHAAT EN IDEOLOGIE

Zoals reeds gezegd: verzuiling is slechts één van de thema's van zijn boek. Het andere thema, zijn debat met het marxisme, is enerzijds een voortzetting van zijn in 1978 gepubliceerde boek *Kapitalisme en burgerlijke staat: een inleiding in de marxistische politieke theorie*; anderzijds kreëert hij binnen die uiteenzetting met het marxisme het theoretische kader waarmee hij de verzuiling analyseert.

'(...) ik erken wel de accumulatie van kapitaal als drijvende kracht in de nieuwste geschiedenis, maar niet de klassenstrijd als hoofdas van de maatschappelijke conflicten. In mijn opvatting is de klassenstrijd slechts één van de mechanismen waardoor de economische dynamiek politiek en ideologisch wordt geëffectueerd. Het patriarchaat is evenzeer een dergelijk mechanisme. En bovendien wordt de ontwikkeling van de ideologie in vele gevallen direct bepaald door de materiële cultuur en de ruimtelijke structuur.'

In een paar zinnen distantieert Stuurman zich van een reeks klassieke marxistische dogma's: politiek en ideologie zijn geen afspiegeling van de economische basis volgens Stuurman en de klassenstrijd is niet de motor van de samenleving. De gelijkstelling van klassenstrijd en patriarchaat is voor Stuurman nieuw. Een dergelijke opvatting was in zijn boek *Kapitalisme en burgerlijke staat* nog niet te vinden. Volgens eigen zeggen is deze stelling vooral bepaald door zijn onderzoek naar de verzuiling. Patriarchaat vormde een onmisbaar begrip bij zijn verklaring van de verzuiling. Het verschaftte hem met name de mogelijkheid om opvattingen omtrent bevolkingspolitiek (biopolitiek) te analyseren.

Opvallend is ook Stuurmans grotere aandacht voor ideologie in het algemeen en de historische ontwikkelingen van ideologieën in het bijzonder. Wellicht is ook dit bepaald door het 'konkretere' histories onderzoek naar de verzuiling. *Kapitalisme en burgerlijke staat* was, wat betreft onderwerp, theoretische abstrakter. Stuurman ziet ideologie als een concreet gegeven, dat bepaald wordt door de economische, sociale en sociaal-geografische structuren. Doordat deze structuren voortdurend in verandering zijn, is ook de ideologie in beweging. Op dit punt onderscheidt Stuurman zich van de franse marxistische filosoof Louis Althusser, aan wie hij een deel van zijn ideologie-theorie ontleent.

'Althusser heeft het gelijk aan zijn kant als hij een reductie van de ideologie tot een 'reflectie' van de sociaal-economische ontwikkelingen afwijst, maar hij bekijkt het probleem van de ideologie vervolgens eenzijdig vanuit het gezichtspunt van de *reproductie* van de maatschappelijke verhoudingen (...).'

Stuurman vindt dat Althusser weliswaar kan verklaren hoe in de ideologie het bestaande wordt gereproduceerd, maar niet kan analyseren hoe bestaande ideologieën veranderen. Hij verwijt Althusser te weinig aandacht te hebben besteed aan het verband tussen ideologieën en hun sociaal structurele omgeving. 'De economische ontwikkeling transformeert permanent de sociale en geografische leefwereld van de mensen en brengt daardoor in de ideologie een continu proces van desarticulatie en reconstructie teweeg', aldus Stuurman. Op dit punt keert hij weer terug naar een tamelijk klassiek economies-deterministisch model, hetgeen hij zelf ook constateert.

Misschien vraagt de lezer(es) zich af, wat Stuurmans uiteenzetting over ideologie met de verzuiling heeft te maken. Dat verband is er wel degelijk. Tijdens zijn onderzoek naar de katholieke en protestants-christelijke zuilen stuitte hij op hele reeksen ideologieën, die deels met elkaar op gespannen voet stonden en deels elkaar versterkten. Juist deze ideologieën hebben een sterke bijdrage geleverd in de 'morele' regulering van de bevolking en daardoor ook aan de verzuiling. Maar daarover straks meer.

FUNKTIONALISME

In het eerste — theoretische — deel van zijn boek besteedt Stuurman ook aandacht aan het functionalisme; de theorie die het bestaan van fenomenen verklaart vanuit de functie die ze hebben. Een aantal gangbare verzuilingstheorieën verklaart het bestaan van zuilen door te verwijzen naar hun functie, namelijk de bevordering van de politieke stabiliteit. Misschien, zo meent Stuurman, heeft de verzuiling bijgedragen tot die stabiliteit, maar men kan moeilijk zeggen dat de politieke elites doelbewust gestreefd hebben naar een verzuilde samenleving. Een dergelijke samenzweringstheorie is niet aantoonbaar. 'De geschiedenis is geen samenzwering, maar er bestaan wel samenzweringen in de geschiedenis', constateert Stuurman. Samenzweringen staan in dit citaat voor strategieën. Strategieën worden door personen en instellingen voortdurend op verschillende niveaus in de samenleving geformuleerd. Men kan die strategie bestuderen en kijken in hoeverre ze effectief is geweest. Men kan echter niet één strategie eruit lichten en vervolgens alle andere strategieën als afgeleide daarvan beschouwen. Dat zou een vorm van teleologische geschiedschrijving zijn. Toch hebben een aantal schrijvers over de verzuiling zich daaraan schuldig gemaakt. Een korte blik op de geschiedschrijving over de verzuiling is daarom zinvol.

THEORIEËN OVER VERZUILING

Wanneer we over zuilen en verzuiling spreken, dan praten we over de periode 1920—1965 volgens de meeste auteurs. De begrippen zuilen en verzuiling zijn echter pas aan het einde van die periode ontstaan, namelijk in de jaren vijftig. Toen ontwikkelde zich tussen een aantal wetenschappers een discussie over de

Siep Stuurman

—

**VERZUILING,
KAPITALISME EN
PATRIARCHAAT**

SUN

betekenis van de verzuiling. Het was een debat waaraan vooral historici en sociologen deelnamen. Belangrijker dan de wetenschappelijke disciplines van de deelnemers was waarschijnlijk de politieke context waarin zich het debat afspeelde. Die politieke context bestond enerzijds uit het streven van met name de PvdA om de vooroorlogse hokjesgeest – zoals het toen over het algemeen werd aangeduid – te doorbreken (doorbraakgedachte) en anderzijds uit het Bisschoppelijk Mandement van 1954, waarin katholieken verboden werd lid te worden van sociaal-demokratiese organisaties. In die discussie over de verzuiling deden de auteurs dan ook hun uiterste best om de politieke geladenheid van het onderwerp te mijden. Zuil en verzuiling werd daarom vaak van zijn positieve zijde belicht. Vooral sociaal-demokraties georiënteerde wetenschappers zoals de socioloog J. P. Kruyt legden daar de nadruk op. Tegen deze achtergrond moet men ook de historische verklaring voor de verzuiling plaatsen. Deze werd met name ontwikkeld door H. Verwey Jonker en wordt meestal aangeduid met de emancipatiethese. Volgens deze these waren er in de 19e eeuw vier groeperingen die streefden naar emancipatie: de katholieken, de arbeiders, de vrouwen en de protestants-christelijken o.l.v. Abraham Kuiper. Deze emancipatiebewegingen mondden begin van deze eeuw uit in de zuilen. Dat gold niet voor de vrouwenbeweging, omdat zij volgens de these in 1919 haar politieke emancipatie voorlopig had bereikt.

Deze emancipatiethese vormde later voor de politicoloog Lijphart één van de peilers van zijn analyse van de verzuiling. Hij publiceerde in 1968 zijn eerste versie van het boek *Verzuiling, Pacificatie en Kentering in de Nederlandse politiek*. Dit werk wordt over het algemeen beschouwd als het handboek over verzuiling. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Stuurman een groot deel van zijn kritiek op de bestaande verzuilingstheorieën tegen Lijphart richt. Een vergelijk van de titels van beide boeken – *Verzuiling, Pacificatie en Kentering* en *Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat* – geeft al een aardig inzicht in de verschillende benaderingswijze. Staat bij Lijphart de politieke stabiliteit in een politiek pluriforme samenleving centraal, waarbij een grote rol voor de politieke elites is weggelegd, bij Stuurman staan een reeks maatschappelijke strategieën centraal, die uiteindelijk de verzuiling als een onbedoeld resultaat hadden. Verzuiling is volgens Stuurman een vorm van burgerlijke hegemonie: een vooral ideologische overheersing van de burgerlijke klasse in de samenleving.

Er is nog een belangrijk verschil tussen beide boeken. Lijphart richt zich in zijn onderzoek vooral op de verzuilde periode. Stuurman onderzoekt echter de periode daarvoor.

Het derde grote verschil tussen beiden is terug te vinden in hun definities van zuilen. Feitelijk gaat dit meningsverschil niet eens zozeer om de definitie als wel om de vraag welke groeperingen wel en geen zuil genoemd kunnen worden. Dat zowel de katholieken als de protestants-christelijken zuilen hadden gevormd, heeft altijd buiten kijf gestaan. Een probleem vormden de sociaal-demokraten en de liberalen. Laatstgenoemden werden over het algemeen niet als een zuil beschouwd. De meningen over de sociaal-demokratia waren wisselend. Sommigen vonden het voor de Tweede Wereldoorlog wel een zuil en daarna niet, en anderen redeneerden precies omgekeerd. Lijphart heeft dat probleem tamelijk eigenzinnig opgelost. Hij voegde liberalen en sociaal-demokraten samen tot één algemene zuil. Stuurman voelt niets voor zo'n oplossing, want wie liberalen en sociaal-demokraten samenvoegt laat geen opening voor analyses in de zin van klassentegenstellingen. En juist dat laatste wil Stuurman inbrengen, omdat hij klassentegen-

stellingen en verzuiling twee kanten van één sociaal proces vindt. Hij meent dan ook dat het begrip zuil dusdanig moet worden gedefinieerd, dat de samenhang tussen beide verklaard kan worden.

- ‘Een zuil is een hierarchies gestructureerd complex van sociaal-politieke en ideologische apparaten met de volgende kenmerken:
- a. de sociale basis loopt door alle klassen heen;
 - b. de zuil omvat meerdere levenssferen;
 - c. de integrerende ideologie is godsdienstig, met de klassensamenwerking en het patriarchaat als kernelementen;
 - d. de zuil heeft een politieke component, beweegt zich op het niveau van de staat.’

Sociaal-democratie en liberalisme zijn dus per definitie geen zuilen geweest. Zuilen zijn konfessioneel volgens Stuurman. Persoonlijk vind ik dit een zwakke passage in zijn boek. Met deze visie op zuilen kan men de machtsverhoudingen in 1920 zeer goed analyseren, maar de geschiedenis van de ontzuiling wordt volstrekt onbegrijpelijk. Die begon namelijk op het moment dat de sociaal-democratie, na de Tweede Wereldoorlog, haar eigen zuil begon te ontbinden en de doorbraakgedachte – mensen moeten lid kunnen worden van een partij ongeacht hun levensbeschouwelijke achtergrond – ging propageren. Maar deze periode is niet het onderwerp van Stuurmans onderzoek en daarom kan hij zijn definitie hanteren zonder in analytische problemen verzeild te raken.

VERZUILING ALS HISTORISCH PROBLEEM

In het meer histories gedeelte van zijn boek benadert Stuurman de problematiek van de verzuiling vanuit een viertal gezichtspunten. In eerste instantie benadert hij het vanuit de omvorming van de *protestantse natie* naar een *Nederlandse natie* in de periode 1848–1890. Zijn belangrijkste konklusie luidt:

‘De *natie* bestond in de nieuwe conceptie uit een heersende klasse en middenklassen. De eenheid van de staat en de scheiding van kerk en staat werden niet aangevochten, maar bevestigd in een formule waarin naar de anti-revolutionairen en katholieken verwachtten, de ‘zelfwerkzaamheid der maatschappij’ onder meer via de bijzondere school natievormend zou werken, en wel in de zin van een ‘christelijke natie’.’

In het navolgende hoofdstuk staat de strijd om de verzuiling van de arbeidersklasse centraal. Dit was één van de belangrijkste elementen in het ontstaan van de verzuiling. ‘Pas in de strijd om de integratie van de arbeidersklasse in de staat en in de natie zou datgene ontstaan wat later *verzuiling* genoemd werd’, konstateert Stuurman. Enerzijds schetst hij dit door de strijd die de konfessionelen voerden tegen het opkomende socialisme en anderzijds door een beschrijving van de wijze waarop, met name de katholieke machthebbers, zich verzetten tegen het interkonfessionalisme van arbeidersorganisaties. Vooral dit laatste vormt een boeiend

aspekt van de verzuiling. Het toont namelijk één van de punten waarin de konfessionelen onderling een machtsstrijd voerden. Bovendien laat het zien, dat ook binnen de katholieke zuil groeperingen bestonden met verschillende strategieën. En dat wordt maar al te vaak vergeten wanneer men over zuilen en verzuiling spreekt.

De derde invalshoek van Stuurman met betrekking tot de verzuiling is de moralisering van de bevolking. Hij koppelt dit vraagstuk aan de ontwikkelingen van de vrouwenbeweging. Een aantal thema's treden daarbij op de voorgrond: het zedelijkheidsoffensief, de vrouwenkiesrecht-kwestie en het vraagstuk van de vrouwenarbeid. Stuurman vergelijkt hierbij de houding van de konfessionelen en de liberalen ten aanzien van het feminisme. Hij konkludeert, dat de konfessionele gedachte, die de zedelijkheid voorop stelde, het won van de liberale gedachte, die het 'persoonlijke' benadrukte. Met andere woorden: de patriarchale gedachte won het van het in woorden beleden gelijkheidsideaal.

Tot slot van het histories gedeelte van zijn boek gaat Stuurman nog in op de politieke partijen en hun elektorale aanhang. Enerzijds benadrukt hij de massabasis die de konfessionelen via een omweg — de kerk — verwierven; anderzijds probeert hij aan te tonen dat het liberalisme zijn dominantie op sommige terreinen verloor.

'In het kapitaal, in grote delen van het staatsapparaat en in de wetenschappelijke intelligentsia bleef de liberale dominantie bestaan, maar sociaal, cultureel en electoraal werd het liberalisme steeds zwakker, na 1918 meer nog dan daarvoor. Het resultaat was de liberaal—konfessionele staat als specifieke vorm van de moderne burgerlijke staat in Nederland.'

TOT SLOT

In de traditionele verzuilingstheorieën wordt de ontwikkeling van zuilen vaak verklaard vanuit het emancipatie-streven van bevolkingsgroepen. Protestant en katholieken zouden hun eigen identiteit willen behouden. Stuurman probeert in zijn boek aan te tonen, dat de tegenstelling politiek—protestant slechts één van de tegenstellingen was. De strijd van de konfessionelen tegen de liberale dominantie en tegen het opkomende socialisme en feminisme was van even groot belang. De religieuze segmentatie is volgens Stuurman dan ook niet zozeer de oorzaak van de verzuiling als wel het resultaat. Met andere woorden: de konfessionelen vormden zich niet vanuit hun onderlinge tegenstellingen; hun strijd tegen feminisme en socialisme en hun drang naar vergroting van de staatsmacht leidde uiteindelijk tot de onbedoelde verzuiling.

Stuurmans dissertatie is niet één van de makkelijkst bestudeerbare boeken. De wijze waarop hij een aantal historische ontwikkelingen in hun complexiteit tracht te rekonstrueren is daar debet aan. Toch denk ik, dat hij juist daardoor veel meer inzicht verschaft in de verzuilingsproblematiek dan andere auteurs. Voor een niet onaanzienlijk deel is dit te danken aan de wijze waarop hij de theoretische voorwaarden van zijn onderzoek in het eerste gedeelte van zijn boek uitwerkt. Een dergelijke werkwijze dient, mijns inziens, onder historici veel meer navolging. Het boek bevat in elk geval voldoende thesen die verder onderzoek en discussie mogelijk en zinvol maken.